

Egy budai török értelmiségi könyvtára a 16. században*

Kevés jobb forrás áll rendelkezésünkre a török hódítók anyagi kultúrájának, életkörülményeinek kutatásához, mint a hagyatéki leltárak.¹ A többnyire igen szegényes adatsorok között néha felbukkan egy-egy anyagi jólétről tanúskodó is. Ilyen például a Budán elhunyt Ali cselebié, akinek számos értékes fegyvere, díszes ruhája mellett 115 kötetet számláló könyvtárát is összeírták.² Ekkora gyűjteménnyel nem sokan bírhattak a hódoltságban.³

A rendkívül érdekes leltárat Velics Antal tette közzé először, sajnos hiányosan: éppen a könyveket hagyta ki a fordításból.⁴ Tudományos igénnyel Fekete Lajos elemezte a lajstromot, amely alapján színes képet festett egy „vidéki török úr” mindennapjairól. Később magát a szöveget is közzétette: a facsimile mellett arab betűs átíratot, német fordítást és kiváló jegyzetapparátust találunk.⁵

* A tanulmány az OTKA F 048 361. sz. pályázatának támogatásával készült.

- 1 Kamatoztatta pl. *Hegyi Klára*: Egy világbirodalom végvidékén. Bp. 1976. (Magyar história) 93–101.; *Gerelyes Ibolya*: Török szíjgyártók és nyergesek Budán a XVI. században. *Folia Archaeologica* 31(1980) 265–276.; *Uő*: Inventories of Turkish estates in Hungary in the second half of the 16th century. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 39(1985) 287–338.; *Uő*: A török hagyatéki leltárak művelődéstörténeti tanulságai. Keletkutatás 1987. tavasz 83–93.
- 2 A hagyatéki leltárat Bécsben őrzik: Österreichische Nationalbibliothek (= ÖNB), Mxt 593. A könyvek jegyzéke a 16b–17b oldalakon található.
- 3 Jelenleg másik könyvjegyzéket nem ismerünk a hódoltságból, hacsak Luigi Ferdinando Marsigli kéziratgyűjteményét nem tekintjük annak, amely azonban eredetét tekintve meglehetősen kétséges. (Molnár Mónika szíves közlése, melyet ezúton is köszönök.) Inkább csak egy-egy könyv létezéséről tudunk. Pl. Hadzi Júnusz hagyatékában egy jeles anatóliai szent emberről, Szejjit Gáziról szóló könyvet találtak (*Gerelyes I.*: A török hagyatéki leltárak i. m. 313.). A szarajevói Gazi Husrevbegova Biblioteka kéziratgyűjteményében fennmaradt egy egri kádi fetvaggyűjteménye, amelybe verseket is jegyezgetett szép számmal. (*Ágoston Gábor*: Muszlim oktatás és nevelés a török hódoltságban. Keletkutatás 1987. ősz 48.)
- 4 *Velics Antal-Kammerer Ernő*: Magyarországi török kincstári defterek. II. Bp. 1890. 654–655.
- 5 *Fekete Lajos*: Egy vidéki török úr otthona a XVI. században. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 15(1959) 87–106.; *Uő*: Das Heim eines türkischen Herrn in der Provinz im XVI. Jahrhundert. *Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 29(1960) 3–30.; *Uő*: Das Heim des ‘Ali Celebi, eines türkischen Defterbeamters in Buda. In: *Vosztocsnüe isztocsniki po isztorii narodov Jugo-Vosztocsnoj i Central’noj Evropü. Fontes orientales ad historiam popularum Europae Meridie-Orientalis atque Centralis pertinentes*. Ed. Anna Sztepanovna Tveritina. Moszkva, 1969. 29–75.

Fekete rámutatott arra is, hogy Ali cselebi – hódoltsági viszonyok között rendkívül gazdag – hagyatékát egészen egyedülállóvá éppen a könyvek teszik. A címek alapján felvázolta Ali cselebi érdeklődési körét, bár magukról a művekről keveset írt. A szövegkiadásban már sokkal pontosabb információkat találunk, de a laikus olvasó számára itt sem kellőképpen világosan – Fekete Lajosnak talán már nem volt rá módja, hogy kidolgozza a részleteket (a cikk posztumusz jelent meg). Ehhez a kiadáshoz ráadásul Magyarországon eléggé nehéz hozzáférni, így a könyvállomány nem került be a magyar tudományos élet áramába. Fekete munkáinak megjelenése óta számos kiváló kéziratkatalógus, illetve az oszmán tudományos és irodalmi élet történetével foglalkozó munka látott napvilágot, amelyek lehetőséget nyújtanak eddig nem tisztázott részletek megvilágítására is. Tanulmányommal annak a Tóth István Györgynek az emléke előtt kívánok tisztelni, aki annyit tett a kora újkori írásbeliség és könyvkultúra történetének feltárásáért.

Mindenekelőtt tekintsük át Ali cselebi életrajzát! A hagyatéki leltár annyit árul el az elhunytól, hogy Ali cselebinek hívták, és záim, azaz jelentős bevételekkel gazdálkodó javadalombirtokos volt. Az első biztosan hozzá köthető adat 1579-ből származik, amikor is bizonyos Ali cselebi timárbirtokosról hallunk, aki *tezkire emíniként* működött, vagyis a különféle állami megbízatások iratait kezelte. 1581-ben – mint budai kádi, s egyúttal vilájet-összeíró – fizetési elmaradásokat hajtott be Pest környékén.⁶ Ilyen minőségében – kádiként és a budai szandzsák összeírójaként – korábban is találkoztunk vele, igaz, tiszteleti címeinek említése nélkül: 1580 februárjában és májusában két szultáni parancs érkezett hozzá az összeírásban mutatkozó többletjövödelmek ügyében.⁷ Sőt, maga az összeírás is fennmaradt, amelyben a szerző Ali bin Ahmedként nevezi meg magát.⁸ Így tehát már azt is tudjuk róla, hogy apját Ahmednek hívták. Ugyanilyen néven szerepel az 1580-ban készült timárdefter előlapján is.⁹ A füleki és a szolnoki szandzsák birtokviszonyaiban bekövetkező változásokat rögzítő, a muszlim időszámítás 991. évére (1583. január 25–1584. január 13.) vonatkozó naplóban (*rúznámcsé*) *tezkire emíniként* szerepel, Ali cselebi néven.¹⁰ 1587 végén pedig három szandzsák – a budai, az esztergomi és a fehérvári – *rúznámcséjában* bukkan fel a neve.¹¹ Ali cselebi tehát 1579 és 1587 között a budai tartományt igazgató bürokrácia legfelső köreihez tartozott. Az a tény, hogy budai kádivá (bíró) emelkedhetett, magas szintű iskolázottságára vall.¹²

6 Az adatokat közli: *Fekete L.*: Egy vidéki török úr i. m. 87–89.

7 *Káldy-Nagy Gyula*: Magyarországi török adóösszeírások. Bp. 1970. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 52.) 16., 17., 47.

8 *İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (= BOA), Tapu 592, 1a.* Az összeírás másik példánya Bécsbe került, ezt részben közli *Velics A.–Kammerer E.*: i. m. II. 530–555. (A Velics Antal által megadott leltári szám alapján a kéziratot nem sikerült azonosítanom.)

9 *İstanbul, BOA, Tapu 590, 2a.*

10 *Wien, ÖNB, Mxt 559, 26b, 76b.*

11 *Fekete L.*: Egy vidéki török úr i. m. 88.

12 Bár úgy tűnik, Ali 1579-től 1581-ig budai kádi volt, 1579-ben és 1580-ban is feltűnik egy Ahmed nevű budai kádi. Budai török számadáskönyvek 1550–1580. Közzétette: Fekete Lajos–Káldy-Nagy Gyula. Bp. 1962. 276.; *Velics A.–Kammerer E.*: i. m. II. 529–530.

Mivel tudjuk, hogy Ali cselebi a javadalombirtokosok közé tartozott – 1579-ben timárbirtokosként, hagyatéki leltárában pedig záimként említik –, elvben megkereshetnénk őt a birtokosok listáiban. Sajnos az Ali bin Ahmed név meglehetősen gyakori, ezért nem elegendő az egyértelmű azonosításhoz. (Ali cselebi nevű birtokost nem találtam.) „Gyanús” személyek persze akadnak – például egy Ali bin Ahmed nevű szpáhi a temesvári szandzsákban, aki 1579-ben jelentős jövedelmekkel bír,¹³ vagy két Ali nevű záim a budai szandzsákban¹⁴ –, de hogy hősünk azonos-e valamelyikükkel, nem tudjuk. Ráadásul a kérdéses időszakból nem maradt fenn az összes hódoltsági szandzsák timárdeftere, így nem tekinthetjük át a teljes anyagot.¹⁵

Fekete Lajos három további adatot sorol az előbbiekhöz. 1569-ben egy hagyatéki leltárban Ali cselebi budai mézszáros, volt isztambuli lakos túnik fel hitelezőként, négy év múlva pedig egy hasonló nevű budai kereskedő áruit vámolják el Budán két alkalommal.¹⁶ Ezeket a személyeket Fekete a névalak ritkasága alapján azonosítja a későbbi kádival és tezkire emínivel: a cselebi címet valóban nem túl sokan viselhették Budán, s eléggé valószínűtlen, hogy nagyjából azonos időpontban kettőjüket is Alinak hívták volna.

Egészen más forrásokból ismerünk azonban egy másik Ali cselebit is, aki szintén ekkortájt élt és működött a hódoltságban. A költői életrajzgyűjtemények szerint Isztambulból származott, és *kuloglu*, azaz rabszolga-fi volt. Gyermekként a korszak egyik jeles tudósa, Kara Bálí cselebi (?–1514) nevelte, majd Iszkender cselebi (?–1534) vette pártfogásába.¹⁷ Később a híres Ebusszuúd (?–1575) efendi tanítványa lett, de tanulmányait megszakította, és elhagyta az értelmiségi pályát. Miután egy isztambuli pestisjárvány megfékezésére tett lépései eredménytelenek bizonyultak, elhagyta a fővárost és az északi végekre költözött. „Jelenleg Temesváron és Budán záim, s a pogányok ellen harcol” – írja róla Ásik cselebi 1568-ban. További sorsáról az életrajzírók nem tudósítanak. Mindannyian kiemelik azonban, hogy Ali különösen tehetségesnek mutatkozott a csillagászat

13 İstanbul, BOA, Tapu 674, 29. Az adatot Fodor Pálnak köszönöm.

14 İstanbul, BOA Tapu 590, 17b. Vö. *Káldy-Nagy Gyula*: A budai szandzsák 1546–1590. évi összeírásai. Bp. 1985. 72–73., 433–434., 696–697.

15 A temesvári vilájet hat szandzsákjából négynek maradt meg két-két timárdeftere a kérdéses időszakból: Temesvárról, Modavából, Jenőről és Lippáról 1568–1570-ből és 1579-ből. Ld. *Fodor Pál*: A temesvári vilájet a török hódoltságban. In: *Uő*: A szultán és az aranyalma. Bp. 2001. 287–288. A budai vilájet területéről jóval több, de még a temesvárinál is töredzettebb anyag maradt fenn: 1570-ből megvan az esztergomi, a fehérvári, a pécsi, a szigetvári, a szekszárdi, a simontornyai, a koppányi, a szekesői és a szegedi timárdefter, a későbbiekből ismerjük még a nógrádi (1579), a szolnoki (1574–1595 között) és a budai (1580) kimutatást. Összefoglalásuk: *Hegyi Klára*: Török berendezkedés Magyarországon. Bp. 1995. (História könyvtár. Monográfiák 7.) 99.

16 *Fekete L.*: Egy vidéki török úr i. m. 87.; *Gerehyes I.*: Inventories i. m. 311.; Budai török számadás-könyvek i. m. 220., 223.

17 Kara Bálíróól és Iszkender cselebiről: *Mehmed Süreyya*: Sicill-i Osmanî. II–III. İstanbul, 1996. II. 357., III. 808.

tudományában, s hogy teológiával (*kelám*) is foglalkozott, sőt e témákban értekezéseket is írt, Rijázi néven pedig elismert dívánköltő volt.¹⁸

A két élettörténet meglepően egybevág, illetve kiegészíti egymást. Mindkét személy Ali cselebinek nevezte magát, mindketten jelentős javadalombirtokokat kaptak a magyar végeken, magas iskolai végzettséggel bírtak és érdeklődtek a költészet iránt. Az isztambuli Ali cselebi tehetséges csillagásznak mutatkozott, a budai Ali cselebi hagyatéki leltárában pedig – több csillagászati és földrajzi mű társaságában – egy kicsi, rézből készült asztrolábiumot is összeírtak.¹⁹ A költő Isztambulból jött Budára, éppúgy, mint a mészáros. A költő valamivel 1568 előtt távozik a fővárosból, a mészáros 1569-ben bukkan fel először a hódoltságban. Nem teljesen elképzelhetetlen tehát, hogy adataink valójában egyetlen személyre vonatkoznak.

Nem hallgathatjuk el azonban kételyeinket sem. Az isztambuli Ali cselebiről például már 1568-ban azt írják, hogy a végeken záim, a budai Ali cselebi pedig 1579-ben is csak timárbirtokosként szerepel. (Nem lehetetlen persze az sem, hogy a fővárosi életrajzíró tévedett.) Továbbá figyelemre méltó, hogy az isztambuli Ali cselebi minden bizonnyal a század elején született, hiszen Kara Bálí fiaként nevelte, márpedig a jeles értelmiségi 1514-ben elhunyt. Így amikor a hódoltságba került – 1568 körül –, már jócskán elmúlhatott ötvenéves. Ha valóban ő a hagyatéki leltárban szereplő személy, akkor fel kell tennünk a kérdést: 1580-ban, hetvenes éveit taposva képes lehetett-e egy szandzsák adóösszeírását elvégezni?

Az említett kételyek éppenséggel lehetnek megalapozatlanok is, mindkét Ali cselebi – ha ketten voltak – önmagában is eléggé kacifántos pályafutást tudhatott magáénak. Bár a magam részéről hajlok arra, hogy a két személyt azonosnak tekintsem, a sejtés bizonyossággá válásához újabb adatokra lenne szükség.

Az életrajzi bevezető után térjünk vissza a könyvekhez! A leltárba a köteteket egyenként vették fel, leírásuk azonban nagyon különböző színvonalú: egy részük csak tartalmi utalással, mások címmel, s egy kis csoportjuk a címmel és a szerző nevével szerepel.

Az általános, csak a tartalom jellegére utaló „címek” a következők:

gazeliját ('dívánversek gyűjteménye', N° 299., 308., 359., 361., 364., 366., 379., 381.),

dzsönk ('antológia', melybe inkább a török énekmondók versei kerültek bele, N° 312., 330., 333., 336., 340., 344., 352., 355., 374., 387., 394.),

medzsmua ('gyűjteményes kötet', N° 324., 351.),

szefíne ('gyűjteményes kötet', N° 356.),

riszále ('értekezés', N° 291., 314., 335., 371.),

hikáje ('történet', N° 305.),

18 *Āşık Çelebi: Meşarîr üş-şu'ara or tezkire of Āşık Çelebi.* Ed. G. M. Meredith-Owens. London, 1971. 242a–b.; *Kınalı-zade Hasan Çelebi: Tezkiretü's-suarâ.* Haz. İbrahim Kutluk. Ankara, 1989. 425–427.; *Künhü'l-ahbâr'in tezkire kısmı.* Haz. Mustafa İsen. Ankara, 1994. 223.

19 *Fekete L.: Das Heim des Āli Celebi i. m. 52.* (N° 467.)

rúznáme ('napló', 'hivatali napló', N° 322., 329., 334.),
insá ('formuláskönyv', N° 309., 337., 382.).

Ide sorolhatók még a szótárak (*lugát-i fárszí* és *lugát-i arabí*, N° 310., 316., 331., 349., 357., 369.),²⁰ és több vallási tartalmú munka is, például a *Szent Koránvers*, melyről nem tudjuk meg, hogy pontosan melyik is (N° 297.). Gondjaink vannak a történeti munkákkal is, amelyek címe többnyire általános: *Történelem*, *Török történelem*, *Perzsa történelem* (N° 295., 300., 395.). Az utóbbi két esetben még azt sem tudjuk eldönteni, hogy a jelző a mű tárgyára, vagy nyelvére vonatkozik-e. Néhány esetben maga a leírás árulkodik az összeíró bizonytalankodásáról: *Orvoslással foglalkozó török könyv* (N° 315.).

A második csoportba tartozó művek „valódi” címet viselnek, így sem könnyű azonban azonosítani őket. Ez csak részben köszönhető az olvasati nehézségeknek, legalább annyi problémát okoz az összeíró hanyagsága, valamint az a tény, hogy akár több mű is viselhetett azonos címet.

Az olvasást a bürokrácia írásstílusa, a szíjákat nehezíti meg, ebben ugyanis az egyes betűk mellékjeleit csak ritkán teszik ki, így számos variáció elképzelhető. Biztosan csak azt tudjuk elolvasni, amit amúgy is tudunk. Ezért csak azokat a címeket tekintettem elfogadhatónak, amelyeket máshonnan is adatolni tudtam: valószínűtlen, hogy a több tízezer ismert muszlim könyvcím között ne fordulnának elő az Ali cselebi könyvtárában őrzött művek.

Az összeírót többször kaphatjuk hanyagságon: a címeket lerövidítette, esetleg tévesen jegyezte fel. Például a *Sejh Rúsení könyve* cím alapján nem állapítható meg, hogy a jeles szúfi mester számos munkája közül melyik is szerepelt a hagyatékban (N° 306.). Szerencsésebbek vagyunk egy másik, szintén hanyagul lejegyzett címmel, a *Hamsze összefoglalásával* (N° 276.). Bár hamszét – öt elbeszélő költeményből álló gyűjteményt – sokan írtak, „a” Hamsze a legelső és egyúttal legjelentősebb szerző, Nizámí Gendzseví munkája. S valóban, törökországi kéziratárakban találunk teljesebben kiírt című példányokat is: *Nizámí Hamszójának összefoglalása* (Hulásza-i Hamsze-i Nizámí).

Megoldhatatlan problémát jelent, ha egy többek által használt címmel találkozunk. Júszuf és Zelíha – a bibliai József és Putifárné – története például több tucat törökül vagy perzsául alkotó szerzőt ihletett meg, pusztán a cím alapján nem tudjuk eldönteni, hogy pontosan mely munkákat olvashatta Ali cselebi, akinek a könyvtárában két mű is volt ilyen címmel.

Sajnos még a címmel és a szerző nevével megjelölt könyvek azonosítása sem biztos minden esetben: például a *Sáhí versgyűjteménye* című kötet szerzőjeként három török és egy perzsa költő jöhet számításba.

20 Fekete Lajos öt esetben *lugázként* olvasta el a kérdéses szót. A *lugáz* egy oszmán irodalmi műfaj, amely azonban a 16. században igen ritka, meglepő lenne, ha Ali cselebi ennyi önálló kötetet bírt volna e témában. Figyelemre méltó, hogy e munkák jelzőiként az arab és a perzsa szavak tűnnek fel, amelyek jól illeszkednek a szótári tartalomhoz. Végezetül meg kell jegyeznünk, hogy – könyvjegyzéke tükrében – Ali cselebi olvasott arabul és perzsául.

Az említett problémák ellenére a művek irányultsága, így Ali cselebi érdeklődési köre többé-kevésbé meghatározható.

1. Vallás. A könyvek összeírásának az élén természetesen az iszlám legalapvetőbb könyve, a *Korán* áll (N° 266.). A teljes szöveg mellett azonban néhány szúra – talán kommentárokkal ellátva – külön kötetben is szerepelt (N° 267., 297., 375.). A prófétai hagyományokat (*hadísz*) egyetlen kötet képviseli: a legfontosabb szövegeket tömörítő, igen elterjedt *Negyven hadísz* (N° 289.). Érdekes, hogy koránmagyarázatot (*tefszír*) egyáltalán nem találunk Ali cselebi könyvtárában. Felbukkannak viszont az iszlámot közérthető formában előadó munkák, így például Ahmed Bídzsán művei (N° 278.), vagy a Mohamed prófétáról szóló népszerű költemény, a *Kaszide-i Bürde* (N° 302.). De olvashatta Ali cselebi a közép-ázsiai Abdurrahman Dzsámí Mohamedről írott munkáját is (N° 389.). Valószínűleg a népi vallásosság körébe tartozott a *Mózes imája* és a hetedik imámról, a síták és a bektasik körében különösen tisztelt Dzsáferről szóló történet (N° 345., 385.). Két kötetet a szentek életrajzai töltöttek meg (N° 286., 321.). A vallás terén a praktikumokat képviselhették a rituális mosakodásról és az esőkerő imáról szóló könyvek – amennyiben a hiányos cíMLEÍRÁS alapján helyesen következtetünk tartalmukra (N° 290., 318.).

Ali cselebi gyűjtötte az etikai (*ahlák*) irodalmat is. Ismerte például al-Kásífinek, az egyik legjelentősebb etika-szakértőnek a munkáját, kortársa, Pír Mehmed fordításában (N° 287.), s volt egy pillanatnyilag meghatározhatatlan etikakönyve is.

Forgatta a szúfi szerzőknek, az iszlám misztikusainak a műveit is. Ha meghatározásunk helyes, akkor a láthatatlan világbeli emberekről (*ridzsálu'l-gajb*) szóló értekezés Ibn Arabíra, az iszlám világ talán legnagyobb filozófusára és jeles szúfijára megy vissza, egy másik pedig – jelenleg azonosíthatatlan – címe alapján talán a szúfi tanítások lényegét magyarázta (N° 358., 373.). Volt egy – sajnos cím nélkül lejegyzett – könyve a kor jeles és meghatározó szúfi mesterétől, Sejh Rúsenítől is (N° 306.), aki a halveti dervisrend azon rúseníjje ágának alapítója volt, amely a hódoltságban is megvetette a lábát. Egy másik mesternek, Sejh Sihábeddínnek sem művét, sem személyét nem sikerült azonosítanom (N° 298.).

2. Történelem. Ali cselebi, ha kisebb számban, de olvasott történeti munkákat is. Volt könyve például a nagy hódítóról, Timur Lenkről, és Egyiptom történetéről. Egy másik – pontosan meg nem határozható – kötet az Oszmán-ház viselt dolgait adta elő. Három másik mű tartalmára a címek alapján nem következtethetünk (N° 277., 279., 295., 300., 328., 395.).

3. Természettudományok. Három kötet tárgyát az orvoslás képezte (N° 315., 320., 376.). Volt néhány földrajzi, illetve az állatvilágot bemutató munka is Ali cselebi gyűjteményében, például Szipáhízáde és Müneddzsimbasi Musztafa efendi tollából (N° 280., 327., 365.). Egy mű a földművelésről szólt (N° 372.). A csillagászatot két könyv képviselte, egy jelenleg azonosíthatatlan – talán a kor jeles csillagászatától, Tákieddín efenditől származó –, csillagászati megfigyeléseket tartalmazó könyv (*Raszad-náme*) és egy ismertebb asztronómiai munka (N° 301., 386.). Ali cselebi birtokolt egy alkímiakönyvet is (N° 332.).

4. Irodalom. A leginkább azonban az irodalmat kedvelhette Ali cselebi. Számos kötete volt a perzsa klasszikusoktól – Firdauszítól, Háfiztól, Nizámítól, Abdurrahmán Dzsámítól –, akiknek a munkássága az oszmán irodalomnak is alapját képezte (N° 269., 270., 273., 274., 276., 283–285., 354.). De ismert néhány kevésbé jelentős perzsa költőt is, például Hilálít, s talán Sáhít és Ászafít (N° 372., 282.). Ehhez képest a török nyelvű költészet nagyjai szerényebb számban szerepelnek. Nincsenek itt a legmeghatározóbb szerzők – Ahmed pasa, Nedzsátí, Meszihí, Zátí vagy Hajálí bég – munkái. Ugyanakkor felbukkan a „legmodernebb” nagyság, a birodalom túlsó végén tevékenykedő költőóriás, a bagdadi Fuzúli verseskötete – nem csekély tanúságot téve a kultúra viszonylag gyors áramlásáról (N° 293.). Említendő még a 15. századi Áhí elbeszélő költeménye, a *Hüszn ü dil*, valamint a hódoltságban élő, s valószínűleg Ali cselebit jól ismerő Jahja bég munkája, a *Sah u gedá* (N° 326., 392.). Figyelemre méltó, hogy – ha éppen ez az olvasat tekinthető helyesnek – volt egy verseskötete Meálítól, aki ugyan a 16. századnak csak közepes jelentőségű költője volt, viszont Balassi Bálint fordított tőle (N° 339.). De volt antológiája, amelybe a szultánok verseit gyűjtötték össze, márpedig az oszmán uralkodók igencsak kedvelték a verselést (N° 367.). Lírai verseket azonban inkább antológiákban olvasgatott, ezekből majd egy tucat állt a rendelkezésére.

Ali az oszmán világ mindhárom alapvető nyelvén – oszmánul, arabul és perzsául – olvasott. Arab nyelvű könyve kevesebb volt, ezek jobbára a valláshoz kötődtek. Annál jelentősebb a perzsa nyelvű könyvtár: hagiográfiai és történelmi munkák mellett számos hosszú elbeszélő költeményt és verseskötetet találunk itt. (Figyelemre méltó a Hüszajn Bajkara heráti udvarához kötődő művek nagy száma.) E nyelvek műveléséhez Ali cselebi jó néhány szótár segítségét vette igénybe.

Összefoglalásképpen elmondhatjuk tehát, hogy Ali cselebi személyében egy rendkívül művelt török értelmiségi élt Budán, akinek olvasottsága, műveltsége semmiben sem maradt el a birodalom más vidékein élő társaiétól. Könyvtára „friss” volt, a közelmúlt szerzői is szerepeltek benne. Még csak azt sem állíthatnánk, hogy magányos jelenség lett volna a hódoltságban, hiszen a jeles költő, Jahja bég, vagy a kard mellett tollat is forogató bégek és pasák társasága valószínűleg némiképp kárpótolta az Isztambulban maga mögött hagyott szellemi közegért.

Függelék

Ali cselebi könyvtára²¹

266. *Korán*.

267. *En'ám-i seríf* ('A szent En'ám [szúra]'). A Korán 6. szúrája.

21 A köteteket a hagyatéki leltárban elfoglalt helyük sorszámaival adtuk meg. A számozás Fekete Lajos munkája. A számsorból hiányzó tételek alatt nem könyveket írtak össze.

268. *Hümájún-náme* ('Az uralkodó könyve'). Az állatmeséket tartalmazó munkát Ali Vászí cselebi (1523–1572) Szulejmán szultánnak ajánlotta. Közvetlen forrása Hüszejn Váiz al-Kásifí (?–1504/1505) perzsa nyelvű műve, az *Envár-i Szühejlí* volt, amely Ibn al-Mukaffa arab nyelvű munkájára támaszkodott (*Kalila és Dimna*), amely viszont a híres szanszkrit állatmese-gyűjtemény, a *Pancsatantra* fordítása-átdolgozása. Itt kell megjegyeznünk, hogy a műnek Rozsnyai Dávid személyében magyar fordítója is akadt a 17. században.²²

269. *Díván-i Dzsámí* ('Dzsámí versgyűjteménye'). Abdurrahmán Dzsámínak (1414–1492), az utolsó igazán jelentős perzsa költőnek három dívánja volt: *Fátihátü's-sebáb* (1479), *Vásziátu'l-ikd* és *Hátimetü'l-haját* (1491),²³ hogy ezek közül melyiket bírta Ali cselebi, nem tudjuk.

270. *Szilsziletü'z-zeheb* ('Arany leszármazási lánc'). Az előző tételnél említett Abdurrahmán Dzsámí *Heft evreng* ('A hét trónus') című, hét elbeszélő költeményből – ún. mesznevből – álló gyűjteményének egyik, 7200 párvers terjedelmű darabja. A három részből álló munkában a szerző az erkölcsstan, a misztika és az istenszeretet kérdéseivel foglalkozik.²⁴ Ali cselebi példánya esetében a három részt külön-külön kötötték be, amelyek a lajstromban is külön tételként szerepelnek (vö. N° 284., 285.).

271. *Bahru'l-ma'arif* ('A bölcsesség tengere'). Szürúri (1491–1562) verstani munkája.²⁵

272. *Sah u dervis-i Hilálí* ('A sah és a dervis Hilálítól'). A mű szerzője, Hilálí (?–1529/1530), jeles török származású, de perzsa nyelven alkotó költő volt, aki Herátban, Hüszejn Bajkara szultán udvarában élt, s a közép-ázsiai török irodalom legnagyobb alakjának, Ali Sír Neváinak a pártfogását élvezte. Jelen munkája misztikus kérdéseket feszegető elbeszélő költemény.²⁶

273. *Díván-i Háfiz* ('Háfiz versgyűjteménye'). A Sirázból származó Háfiz (1325–1390) a perzsa irodalomtörténet legjelentősebb költője volt.

274. *Díván-i Háfiz* ('Háfiz versgyűjteménye'). Lásd az előző tételt.

275. *Tárh-i Miszr-i Ibn Dzsaelál* ('Egyiptom története Ibn Dzsaeláltól'). Dzselálzáde Szálíh cselebi (?–1565) jeles értelmiségi családból származott, testvére,

22 A *Kalila és Dimna* fordításairól: *Hasan Kavruk*: Eski Türk edebiyatında mensür hikâyeler. İstanbul, 1998. 22–23. Magyarul: *Kalila és Dimna*. Klasszikus arab mesék. Bp. 1978. (Népek meséi). Ibn Mukaffa életrajzáról és munkásságáról: *Kristó Nagy István Tamás*: Ibn al-Mukaffa: A nagy útmutató. In: *Függökert*. Orientalisztikai tanulmányok. 2. Szerk. Csirkés Ferenc–Csorba György–Sudár Balázs–Takács Zoltán Bálint. Bp. 2005. 175–179. Ld. még: *Rozsnyai Dávid*: *Horologicum Turcicum*. Kiadta: Szilágyi Sándor. Pest, 1867.

23 *Ömer Okumuş*: Câmî. In: *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (= TDVİA) I–XXV. İstanbul, 1988–2002., VII. 94–99.

24 *Rıza Kurtuluş*: Heft Evreng. In: TDVİA XVII. 157–158.

25 A kérdéses művel Nemes Krisztián foglalkozott több cikkében: *Nemes Krisztián*: A „tisztá szó” poétikai funkciója Sururi Bahr al-ma'arif című művében. In: *Függökert*. Orientalisztikai tanulmányok. Szerk. Csirkés Ferenc Péter–Csorba György–Sudár Balázs–Takács Zoltán. Bp. 2003. 75–80.; *Uő*: Az írásképmint költői eszköz Sururi poétikájában. In: *Orientalista Nap 2004*. Szerk. Birtalan Ágnes–Yamaji Masanori. Bp. 2004. 98–107.

26 *H. Ahmet Sevgi*: Hilálí-i Çağatâyî. In: TDVİA XVIII. 21–22.

Dzselalzáde Musztafa például magas posztokat töltött be a birodalom irányításában, s történetíróként a magyar hódoltság szempontjából is figyelemre méltó művet alkotott. Szálih cselebi e munkáját egyiptomi hivatalnokoskodása idején, 1544 és 1547 között írta meg, az ország történetét 1546-ig tárgyalja.²⁷

276. *Hulásza-i Hamsze* ('A Hamsze [öt elbeszélő költeményből álló gyűjtemény] összefoglalása'). Minden bizonnyal Nizámí Gendzseví (?–1214?), a legjelentősebb hamszeszerző művének kivonata. Több kézirat is ismert a pontosabb címmel: *Nizámí Hamszójának összefoglalása (Hulásza-i Hamsze-i Nizámí)*.²⁸ Ali cselebi egyébként a teljes Hamszét is birtokolta, lásd N° 283.

277. *Tevárhü'l-mülúk* ('A királyok történetei'). Jelenleg meghatározhatatlan történelmi mű.

278. *Külliját-i Bídzsán* ('Bídzsán összes művei'). Ahmed Bídzsán (?–1465 után) és testvére, Jazidzioglu Mehmed a 15. század első felének meghatározó misztikus szerzői voltak. Ahmed *Küllijátja* ('Összes művek') a következő munkákat tartalmazta: 1. *Enváru'l-ásikín* ('A szerelmesek fényei') – az iszlám alapjait egyszerű török nyelven elbeszélő, rendkívül nagy népszerűségnek örvendő munka, Mehmed hasonló tárgyú, de arab nyelvű művének fordítása. Érdekes, hogy az *Envár* egyes részei magyarul is megjelentek 1626-ban Kassán, Házi János fordításában.²⁹ 2. *Dürr-i meknún* ('Rejtett gyöngy') – enciklopédikus munka. 3. *Adzsáibü'l-mahlúkát* ('A teremtmények különlegességei') – az anyagi világban létező dolgokra vonatkozó ismeretek enciklopédikus összefoglalása, Kazvíní munkájának fordítása. 4. *Müntehá* ('Végeredmény') – Ibn Arábi *Fuszúszu'l-hikem* című, Mohamed prófétával kapcsolatos kérdésekről érkező művéhez írott kommentárok szabad fordítása. 5. *Rúhu'l-erváh* ('A lelkek lelke') – történetek Mohamed prófétáról. 6. *Bosztánü'l-hakáik* ('Az igazságok gyümölcsöskertje') – a szerző apjának, Jazidzi Szálihnek *Semszije* ('A Napról') című munkájából készített prózai fordítás.³⁰

279. *Timur-náme* ('Timur [Lenk] története'). A jeles birodalomszervező, Timur Lenk történetét versbe szedve előadó mű szerzője, Mevláná Abdullah Hátifí (1419–1521) a timurida Hüszejn Bajkara heráti udvarában alkotott.³¹

280. *Evezahu'l-meszálík [ilá márifetü'l-buldán ve'l-memálik]* ('Az utak legvilágosabbja [az országok és városok ismeretéhez]'). Szipáhízáde Mehmed bin Ali (?–1588) földrajzi műve, a műfajban az első az Oszmán Birodalomban. Alapját Abu'l-Fidá (?–1331) *Takvímü'l-buldán* című munkája képezte. A munka első, arab nyelvű változata 1558-ban már készen állt, 1572-re pedig második, bővített variánsa is elkészült. Ugyanebben az évben a szerző törökre is lefordította.³²

27 *DIA*: Celalzáde Sálh Çelebi. In: TDVIA VII. 262–264.; Osmanlı coğrafya literatürü tarihi. Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. İstanbul, 2000. 45–46.

28 Pl. a Manisa İl Halk Kütüphanesiben (45 Hk 1802/2). Vö. www.mkutup.gov.tr

29 *Házi János*: Machumet Propheta Vallasan levő egy fő írás tudó Doctornac írásából. Kassa, 1626.

30 Başlangıcından günümüze kadar büyük Türk klásikleri. II. İstanbul, 1985. 264–265.

31 *Mürsel Öztürk*: Hátifí. In: TDVIA XVI. 468.

32 Osmanlı coğrafya literatürü i. m. 64–68.

281. *Ahláku'l-müminín* ('Az igazhitűek erkölcstana'). A török etikai irodalomban ilyen című művet nem tartanak számon, ezért valószínű, hogy vagy egy ritka címváltozattal, vagy a hagyatéki összeíró pontatlanságával állunk szemben. E korszakban a legelterjedtebbnek Kinálizáde Ali cselebi (1510–1571) *Ahlák-i Alájí* című műve számított.³³

282. *Díván-i Sáhí ve Ászafí ve Hilálí* ('Sáhí, Ászafí és Hilálí verseinek gyűjteménye'). Mivel az oszmán és a perzsa költészetben több költő is ugyanazt a művésznevet használta, nem állapítható meg egyértelműen, hogy Ali cselebi kinek a verseit olvashatta. Sáhí nevet három szóba jöhető személy használt, egyikük Szulejmán szultán költői hajlamú fia, az 1562-ben Iránban kivégzett Bajezid herceg volt.³⁴ Ászafí nevet csak egyetlen Szulejmán kori költő használt, akinek azonban nem volt túl jelentős hírneve.³⁵ Hilálí néven pedig hárman is alkottak a 16. század első felében.³⁶ Ugyanakkor jeles perzsa költők is használták e művészneveket: Sáhí 857-ben Aszterabadban, Ászafí 920-ban Herátban, Hilálí pedig 936-ban szintén Herátban halt meg. Figyelemre méltó, hogy a perzsa költők közel egy időben éltek, lehet, hogy a kötet az ő verseiket tartalmazta, de bizonyosan semmiképp sem állíthatjuk ezt.

283. *Hamsze-i Nizámí* ('Nizámí hamszéja'). A muszlim világ legnagyobb hatású mesznévi (elbeszélő költemény) szerzője, Nizámí Gendzsevi (?–1214?) származását tekintve valószínűleg azeri török volt, műveit azonban perzsa nyelven írta. Híres, öt mesznéből álló gyűjteményét, a *Hamszét* sokan és sok nyelven parafrázelták. A művek: *Mahzenü'l-eszrár* ('A titkok kincsestára'), *Kitáb-i Hüszrev ü Sírín* ('Hüszrev és Sírín könyve'), *Lejlá ve Medzsnún* ('Lejla és Medzsnún'), *Heft pejker* ('A hét szépség'), *Iszkender-náme* ('Nagy Sándor története').

284. *Szilsziletü'z-zeheb* (vö. 270.).

285. *Szilsziletü'z-zeheb* (vö. 270.).

286. *Medzsáliszü'l-ussák* ('A szerelmesek gyülekezetei'). A közép-ázsiai Kamáluddín Huszajn Gázurgáhí a jeles heráti uralkodó, Hüszajn Bajkara (1470–1506) udvarában élt. Hagiográfiai munkája 76 vagy 77 kiemelkedő vallásos személy életét tárgyalja Imám Dzsáfertől Abdurrahmán Dzsámúig.³⁷

287. *Eníszü'l-árifín* ('A bölcsök barátja'). Azmí, azaz Pír Mehmed bin Pír Ahmed (?–1582) 1566/1567-ben befejezett munkája Hüszajn váiz bin Ali al-Kasífi (?–1504/1505) híres erkölcstani művének, az *Ahlák-i muhníszínek* a kivonata és fordítása. Azmí neve egyébként nem volt ismeretlen a hódoltságban, egy 1588/1589-ben keletkezett gyűjteményes kötetben, az ún. Palatics-kódexben két verse is olvasható.³⁸

33 A török etikai irodalomról: *Mahmut Aydın–Mustafa Çağırıcı*: *Ahlák*. In: TDVİA II. 1–14.

34 Tezkirelere göre divan edebiyatı isimleri sözlüğü. Haz. Halik İpekten–Mustafa İsen–Recep Toparı–Naci Okçu–Turgut Karabey. Ankara, 1988. 462.

35 I. m. 44.

36 I. m. 209.

37 *Hamid Algar–Ali Alparlan*: Hüseyin Baykara. In: TDVİA XVIII. 530–532.

38 *Sudár Balázs*: A Palatics-kódex török versgyűjteményei. Török költészet és zene a XVI. századi hódoltságban. Bp. 2005. (Humanizmus és reformáció) 66., 188., 189., 158., 159.

288. *Naszúihü'l-mülúk* ('A királyoknak szánt tanácsok'). Olyan munkát nem találtam, amely egészen pontosan ezt a címet viselte volna. Azonban az Oszmán Birodalomban is széles körben ismert volt Gazáli (1058–1111), az egyik legjelentősebb arab filozófus és misztikus *Naszíhatu'l-mülúk* című királytükre – Ali cselebi kötete talán e munkával lehet azonos. (A két cím közötti különbség mindössze annyi, hogy a tanács szó az egyikben egyes, a másikban többes számban áll.) A munkát már a 16. században lefordították törökre.³⁹

289. *Hadísz-i erbaín* ('A negyven hagyomány'). A Mohamed prófétáról szóló történetek, a tőle származó mondások – azaz a prófétai hagyományok (*hadísz*) – tengeréből többen is megpróbálták kiválasztani a leglényegesebbeket, többnyire éppen negyvenet, mivel e szám különös jelentőséggel bír az iszlámban. A leghíresebb „negyvenes” gyűjteményt Abu Zakarijja Jahja an-Navaví állította össze. E műveknek számos perzsa és török – verses és prózai – fordítása született, az első török változat 1358-ból való.⁴⁰

290. *Isztíszká-náme* ('Az esőima könyve'). Ilyen címmel ellátott munkát nem találtam, ugyanakkor tény, hogy az esőima mind a teológiában, mind a török népi hagyományokban jelentős helyet foglal el.⁴¹

291. *Fárszí bir riszále* ('Perzsa [nyelvű] értekezés').

292. A cím olvasata bizonytalan. Fekete Lajos a *Zakve ül-ahbár* olvasatot adja, de az első szó esetében szóba jöhet még a *rekat* ('leborulás') és a *rahvet* ('vízeskancsó') szó is. A második kifejezés olvasható *ahjár* ('jótétemények') és *ahjáz* ('helyek') alakban is.

293. *Díván-i Fuzúli-i Bagdadí* ('A bagdadi Fuzúli versgyűjteménye'). A bagdadi Fuzúli (?–1556) a 16. század egyik török költőfejedelme. Az Oszmán Birodalom és a szafavida Irán közé ékelődött, háború sújtotta szülőföldjét sohasem hagyta el, így képességeihez méltatlan állásokkal kellett beérnie. Korának mindhárom irodalmi hagyományokkal bíró nyelvén – arabul, perzsául és törökül – alkotott, művein erősen érződik az iszlám misztika hatása.⁴²

294. *Díván-i Muhtári* (?) ('Muhtári [?] versgyűjteménye'). Fekete Lajos nem oldotta fel a költő nevét. Számos változat jön számításba – például Abídí, Izárió, Gubárió, Kevszerí –, magam a Muhtári alakot részesítettem előnyben, de a kérdés a kézirat alapján nem dönthető el végérvényesen.

295. *Teváríh-i türkí* ('Török [nyelvű?] történelem'). Azonosíthatatlan történelmi munka.

296. *Riszále müteallik-i hásiije-i tedzsríd* ('Az alacsonyabb osztályok számára készült értekezés'). Valószínűleg Ali bin Mahmúd-i Dzsürdzsání (?–1413) műve, melyből a medreszék legalacsonyabb osztályaiban oktatták a hallgatókat a *kelámra*, vagyis a filozófiára. E munka a jeles tudós, Nászirüddín Túsí (?–1273)

39 H. Bekir Karhğa: Gazzâlî. Eserleri. In: TDVIA XIII. 524.

40 M. Yaşar Kandemir–Abdülkadir Karahan: Kirk hadis. In: TDVIA XXV. 467–473.

41 Mustafa Bakır: Istiskâ. In: TDVIA XXIII. 381–383.; Pertev Naili Boratav: Istiska. In: İslam Ansiklopedisi. V. İstanbul, 1950. 1221–1224.

42 Abdülkadir Karahan: Fuzûlî. In: TDVIA XIII. 240–246.

Tedzsrídü'l-itikad és *Tedzsrídü'l-kelám* című műveire alapult, azok magyarázata és kiegészítése volt.⁴³

297. *Ájet-i seríf* ('A szent Korán-vers').

298. *Sejh Sihábeddín* [...] *könyve*. A cím nem olvasható jól.

299. *Dzsönk-i gazeliját* ('Gazelek gyűjteménye').

300. *Fárszí tevárah* ('Perzsa [nyelvű?] történelem'). Azonosíthatatlan történelmi munka.

301. *Raszad-náme* ('Csillagászati megfigyelések könyve').

302. *Kaszíde-i Bürde* ('A költös dicsérete'). E címmel Mohamed próféta életéről szóló költeményt ketten is alkottak, Káb bin Zühejr (?–645?) és Muhammad bin Szaid al-Búszíri (?–1296). Mindkét – eredendően arab nyelvű – munkát jól ismerték az Oszmán Birodalomban, számos fordításuk és magyarázatuk született az évszázadok során. Nagyobb hírnévnek mindazonáltal Búszíri műve örvendett, ezt kellett például a kalligráfusoknak gyakorlásképpen leírniuk.⁴⁴

305. *Türki hikáje* ('Török [nyelvű?] történet').

306. *Kitáb-i Sejh Rúsení* ('Sejh Rúsení könyve'). Ömer Rúsení (?–1487), a halveti dervisrend rúsenijje ágának alapítója, számos irodalmi művet hagyott maga után: *Díván* ('Versgyűjtemény'), *Csobán-náme* ('Pásztor-könyv'), *Miszkinlik-náme* ('A szegénység könyve'), *Nej-náme* ('A fuvola könyve'), *Kalem-náme* ('A toll könyve').⁴⁵ Hogy ezek közül melyiket bírhatta Ali cselebi, nem tudjuk.

307. A cím olvasata bizonytalan. Fekete Lajos a *Teszhír fi't-tabík* olvasatot javasolja. Az összetétel első fele azonban két különböző írásképű *teszhír* szó is lehet ('varázslás' és 'alávetés'). Szóba jöhet még a *teszdzsír* ('tűzgyújtás') és a *tabiat* ('természet') olvasat is. Hasonló című művet a török könyvjegyzékekben azonban nem találtam.

308. *Gazeliját* ('Gazelek gyűjteménye').

309. *Insája müteallik kitáb* ('Könyv a formulákról').

310. *Lugát-i fárszí* ('Perzsa szótár').

311. *Kitáb-i türki* ('Török nyelvű könyv'/'Török népdalok gyűjteménye').

312. *Dzsönk-i türki* ('Török nyelvű verseskötet'/'Török népdalok gyűjteménye').

314. *Riszále-i fárszí* ('Perzsa nyelvű értekezés').

315. *Tibbije müteallik türki kitáb* ('Török nyelvű könyv az orvoslásról').

316. *Lugát-i fárszí* ('Perzsa szótár').

317. *Kavl-i berzah*. A cím olvasata bizonytalan.

318. *Teháret* ('Tisztázkodás'). Valószínűleg a rituális mosakodással foglalkozó, jelenleg azonosíthatatlan munka.

43 *İsmail Hakk° Uzunçarşılı*: Osmanlı devletinin ilmiye teşkilâtı. Ankara, 1988. 25.

44 *Kenan Demirayak*: Kasidetü'l-Bürde. In: TDVİA XXIV. 566–568.; *Mahmut Kaya*: Kasidetü'l-Bürde. In: TDVİA XXIV. 568–569.

45 *Mustafa Uzun*: Dede Ömer Ruşeni. In: TDVİA IX. 81–83.

319. *Vaszáifü'l-kelám fî'd-dakáikü'l-enám* ('A filozófia szolgálólányai a teremtmények nehéz kérdéseiről'). Ismeretlen mű.

320. *Tibb-i ibnü'l-Bajtár* ('Ibnü'l-Bajtár orvosi könyve'). Az andalúziai Ibnü'l-Bajtár (?–1248), az arab orvostudomány jelentős alakjainak egyike, elsősorban a gyógynövényekkel foglalkozott. Munkáját, a *Kitábu'l-dzsámi fi'l-edvi-jeti'l-müfrede* ('Az egyszerű gyógyszerek összességének könyve') című művet röviden *Müfredátu Ibnü'l-Bajtárként* ('Ibnü'l-Bajtár egyszerű dolgai') is emlegették – talán e munkát jelölheti a fenti cím.⁴⁶

321. *Tezkiretü'l-evlijá'î'l-Indzil* ('Az evangéliumi szentek életrajza'). Ismeretlen mű, az Indzil ('Evangélium') szó helyesírása rossz.

322. *Rúznáme ve kánunnáme* ('Napló és törvénykönyv').

323. *Kitáb-i szultánijje* ('Szultánokra vonatkozó könyv').

324. *Medzsmua-i türki ve arabí ve fárszí* ('Török, arab és perzsa [nyelvű] gyűjteményes kötet').

325. *Fál-náme* ('Jóskönyv').

326. *Sah u gedá be Jahja* ('A sah és a koldus Jahjától'). Jahja bég (?–1582) a legjelentősebb 16. századi oszmán hamszeszerző. A *Sah u gedá* című elbeszélő költemény – mely azt meséli el, hogy miként alakul át a világi szerelem égi szerelemmé – is ebből az ötös gyűjteményből való. Ismereteink szerint Jahja élete utolsó harminc évét – félig-meddig száműzetésben – a hódoltságban töltötte.⁴⁷

327. *Riszále-i álámu'l-bilád* ('Értekezés a városok határainról'). Minden bizonnyal a Münedzsimbasi megkülönböztető nevet viselő Musztafa bin Ali al-Muvakkit (?–1571) asztronómiai és földrajzi kérdéseket tárgyaló munkájával azonos: *Álemü'l-ábád ba álámu'l-bilád*. A munkát – mely 1525-ben készült el – szerzője Szulejmán szultánnak ajánlotta.⁴⁸

328. *Tevárh-i Ál-i Oszmán* ('Az Oszmán-ház története'). A 16. században több szerző – például Kemálpasazáde Semszeddín Ahmed (1468–1534), Orucs bég és Lutfi pasa (?–1562) – is ezzel a címmel írta meg az Oszmán Birodalom történetét elbeszélő művét. Nem elképzelhetetlen azonban az sem, hogy nem valódi címmel, hanem általános témamegjelöléssel állunk szemben, így a szóba jöhető szerzők köre tovább bővül.

329. *Rúznáme-i diger* ('Másik napló').

330. *Dzsönk* ('Versgyűjtemény').

331. *Diger lugát* ('Másik szótár').

332. *Ujúnu'l-hakáik [ve izáhu'd-dakáik]* ('Az igazság forrásai [és a nehezen érthető dolgok megfejtése]'). Abulkászim Muhammed bin Ahmed el-Iráki (12–13. század) népszerűvé vált alkímiakönyve.⁴⁹

333. *Türki dzsönk* ('Török versgyűjtemény').

334. *Diger rúznáme* ('Másik napló').

46 *Cevat İzgi*: Osmanlı medreselerinde ilim. 2. Tabii ilimler. İstanbul, 1997. 63–65.

47 Életrajzát ld. *Sudár B.*: i. m. 59–60.

48 Osmanlı coğrafya literatürü i. m. 49.

49 *Cevat İzgi*: Ebü'l-kásim el-Iráki. In: TDVIA X. 333–334.

335. *Báz reszáil* ('Értekezések').

336. *Dzsönk-i diger* ('Másik verseskötet').

337. *Insája müteallik* ('Formulás[könyv]').

338. *Szatrandzs-náme* ('Sakk-könyv'). Az Oszmán Birodalomban a sakkozás legkésőbb a 16. századtól népszerűnek számított. Az első ismert sakk-könyvet Uzun Firdevszi (1453–1512?) írta *Szatrancs-náme-i kebír* címmel 1503-ban. Szulejmán szultán (1520–1566) uralkodása idején pedig Szeferihiszárli Ismailoglu Saban írt hasonló című művet.⁵⁰

339. *Dzsönk-i Meáli gazelleri* ('Meáli verseinek gyűjteménye'). A név olvasásának több lehetősége is van: Dzszenábi, Dzszenáni, Száfí, Hajálí, Meáni, Meáli. Fekete Lajos a Meáni alakot részesítette előnyben, ilyen nevű dívánköltőről azonban az oszmán irodalomtörténet nem tud. Különösen érdekes volna, ha a Meáli változat volna a helyes: a 16. század derekán közepesen népszerű poétától Balassi Bálint is fordított.⁵¹

340. *Dzsönk-i köhne* ('Régi verseskötet').

341. *Júszuf u Zelíhá* ('Júszuf és Zelíhá'). Júszuf és Zelíhá, azaz a bibliai József és Putifárné történetét sokan megírták a török és a perzsa irodalomban. Mivel a következő, azonos című tételnél az összeíró kiemeli, hogy a kötet perzsa nyelvű, jó okkal feltételezhetjük, hogy ez a mű viszont törökül íródott. A teljesség igénye nélkül felsorolok néhány szerzőt, aki a híres szerelmi történetet megverselte: Halíloglu Ali (13. század), Sejjád Hamza (14. század), Hamdullah Hamdí (?–1508), Bihistí (?–1520?), Kemálpasazáde (?–1534), Csákerí Szinán, Díjábekirli halífe (?–1572), Jahja bég (?–1582).

343. *Júszuf u Zelíhá, fárszí* ('Júszuf és Zelíha, perzsául'). A nevezetes történetet perzsa nyelven sokan megírták, például Firdauszi is. A leghíresebb feldolgozás azonban Abdurrahmán Dzsámí nevéhez fűződik (1484).

344. *Dzsönk-i köhne* ('Régi verseskötet').

345. *Münádzsát-i Hazreti Músza* ('A szentséges Mózes imája [Allahhoz]'). Ilyen címmel ellátott művet nem találtam a kéziratkatalógusokban – minden bizonnyal a népi iszlám körébe tartozó munka lehetett.

348. *Riszále-i kesfü'l-kulúb* ('Értekezés a szívek titkának felfedéséről'). A cím olvasata bizonytalan.

349. *Lugát-i arabí* ('Arab szótár').

350. *Riszále-i edvár* ('Zeneelméleti értekezés'). Pillanatnyilag meghatározhatatlan szerzőjű zeneelméleti munka.

351. *Medzsmua-i köhne* ('Régi gyűjteményes kötet').

352. *Türk...* ('Török...'). A cím további része nem olvasható.

354. *Sah-náme* ('A királyok könyve'). Abulkászim Manszúr Firdauszi (933–1025) nevezetes elbeszélése a legendás perzsa királyokról.

50 Türk Dili Kurumu Kütüphanesi, Fotokopiler № 161., 323.

www.tdkkitaplik.org.tr/foto.asp?hrf=S.

51 Balassi Bálint Valahány török bejt, kit magyarra fordítottak c. ciklusának hatodik verséről van szó. A kérdést hosszabban elemeztem Balassi török forrásaihoz c. tanulmányomban (kézirat).

355. *Türki ve farszi dzsönk* ('Török és perzsa verseskötet').

356. *Szefíne-i farszi* ('Perzsa gyűjteményes kötetet').

357. *Dzsönk-i lugát* ('Verses szótár?').

358. *Medzsmua-i ridzsálu'l-gajb* ('Kötet a láthatatlan világ embereiről'). A cím első szava hibásan került lejegyzésre. A láthatatlan világbeli emberek (*ridzsálu'l-gajb*) a muszlim világlátás fontos szereplői, szerepük a kereszténység angyalaihoz hasonló. A legjelentősebb – címében is hasonlító – értekezést ibn Arabí (1165–1240), neves arab tudós és teológus írta róluk: *Ahvál-i ridzsálu'l-gajb* ('A láthatatlan világ embereinek állapotáról'). E művet később egy török szúfi, Kalkandelenli Dervis Emrullah fordította törökre *Daire-i ridzsálu'l-gajb* ('A láthatatlan világ embereinek köre') címmel.

359. *Gazeliját, dzsönk* ('Gazelek gyűjteménye, versgyűjtemény').

360. *Dzsönk-i nárinzsát*. A cím olvasata bizonytalan.

361. *Gazeliját, dzsönk* ('Gazelek gyűjteménye, versgyűjtemény').

362. *Riszále-i beján-i itihádü'l-evlijá'íl-kirám* ('A kegyes szentek egységét leíró értekezés'). Ismeretlen munka.

364. *Dzsönk-i gazeliját* ('Gazelek gyűjteménye').

365. *Adzsáibü'l-mahlúkát* ('A teremtmények csodái'). Az állatvilágot bemutató munkáknak adott általános név. Az „ősképet” Zekerijjá bin Muhammed el-Kazvíní (?–1283) hasonló című munkája jelentette. Az Oszmán Birodalomban legelterjedtebb az Ahmed Bídzsán által készített fordítás volt. Elképzelhető, hogy a kötet Bídzsán *Küllijátjának* részét képezte (vö. N° 278.).

366. *Dzsönk-i köhne. Gazeliját* ('Régi gyűjteményes kötet. Gazelek').

367. *Gazeliját-i szelátín-i mázije* ('Az elmúlt idők szultánjainak versei'). Az oszmán szultánok egész sora hódolt a költészet szenvedélyének: Hódító Mehmed (1451–1481) Avní, II. Bajezid (1481–1512) Adlí, I. Szelim (1512–1520) Szelimí, I. Szulejmán (1520–1566) Muhíbbí, II. Szelim (1566–1574) Szelimí, III. Murád (1574–1595) Murádí művésznévvvel verselt.

369. *Farszi lugát* ('Perzsa szótár').

370. *Riszále-i Abdullah* ('Abdullah értekezése').

371. *Riszále-i türki* ('Török nyelvű értekezés').

372. *Revnák-i bosztán* ('A gyümölcsöskert csillogása'). Az ismeretlen szerzőjű mű az oszmánok körében a legtöbbet forgatott földművelési szakkönyv volt. Legkorábbi kézírata 1577/1578-ból maradt ránk.⁵²

373. *Dzseváhírü'l-meání fíl-taszavvuf* ('A misztikus bölcsesség igazgyöngyei'). *Dzseváhírü'l-meání* címmel korszakunkban egyetlen szerző írta vallási kérdésekkel foglalkozó munkáját, Dürri (?–1547). Az Ali cselebi jegyzékében szereplő *fíl-taszavvuf* 'a szúfizmusban' kifejezés miatt azonban nem biztos, hogy Dürri munkáját ide vonhatjuk.

374. *Dzsönk-i köhne* ('Régi verseskötet').

52 C. Ízgi: Osmanlı medreselerinde i. m. 222–223.

375. *Ájetü's-serif-i dzselíl* ('A dicsőséges szent [Korán-] vers'). Az ájet szó egyszerre jelöli a Korán verseit, és magát a teljes könyvet is, így nem tudjuk eldönteni, hogy e kötet pontosan mit is tartalmazhatott.

376. *Tibb-i nebevî* ('Prófétai orvoslás'). Az Oszmán Birodalomban rendkívül népszerű népi orvoslási könyveket emlegették e címmel. Ugyanakkor konkrét műveket is ismerünk: Ebu Nuajm el-Iszfaháni (948–1038) és Ebulkerím Habíb-i Nísápúri munkáit.

379. *Dzsönk-i gazeliját* ('Gazelek gyűjteménye').

380. *Der nakl-i csárjár má medh-i pádisáh-i iszlám* ('A négy kalifa története és az iszlám padisahjának dicsérete'). Ismeretlen mű.

381. *Dzsönk-i gazeliját* ('Gazelek gyűjteménye').

382. *Münseát* ('Formuláskönyv').

384. *Tabír-náme-i türki* ('Magyarázatok könyve', törökül). Az álmoskönyvek gyakori, népszerű elnevezése ez.

385. *Kavga-i Imám Dzsafer* ('Imám Dzsáfer vitája'). Ismeretlen mű, valószínűleg a népi vallásosság köréből.

386. *Rúznáme-i sejh ve ahkám-i endzsüm* ('A sejh naplója és a csillagok ítéletei'). Ilyen címmel ellátott munkát nem találtam. A cím második fele az oszmán asztrológiakönyvek általános elnevezésének számított.

387. *Dzsönk* ('Verseskötet').

389. *Sevâhídü'n-nübüvve, türki* ('A próféta tanúi', törökül). A burszai Lámí cselebi (?–1532) munkája. Fordítás, mely Abdurrahmán Dzsámí hasonló című, 1480-ban íródott művéből készült.⁵³

391. *Díván-i Szevdái* ('Szevdái verseskötete'). Ha olvasatunk helyes, akkor ilyen nevű költő mindössze egy akadt az oszmán irodalomtörténet során, egy Kirk Kilisze-i kádi, aki a 16. század elején alkotott.⁵⁴

392. *Hüszn ü dil-i Áhí* ('Áhí: A szépség és a szív'). Áhí (?–1517) a 15. század végének jeles dívánköltője. Itt szereplő misztikus-szerelmi elbeszélő költeménye saját korában nagy népszerűségnek örvendett.⁵⁵

394. *Türki manzum külli kitábdír* ('Török nyelvű, versbe szedett könyv').

395. *Tevárh* ('Történelem').

53 Ö. Okumuş: i. m. 98.

54 Tezkirelere göre i. m. 440.

55 Mustafa İsen: Áhí. In: TDVİA I. 527.

BALÁZS SUDÁR
THE LIBRARY OF A TURKISH INTELLECTUAL
IN BUDA IN THE SIXTEENTH CENTURY

A very useful source for those researching the cultural and intellectual history of Ottoman Hungary is the estate inventory of Ali çelebi, compiled in 1587 and containing descriptions of 115 books. Ali verifiably belonged to the upper circles of the Ottoman bureaucracy in Hungary between 1579 and 1587. He served as a judge in Buda, as *tezkere emîni*, and as *muharrir-i vilâyet* (provincial census-taker). In light of numerous biographical coincidences, it is possible – but not proven – that we are dealing with the same Ali çelebi who was a student of Ebussuûd effendi in Istanbul, who wrote poetry under the pseudonym of Riyâzî, and who lived in Ottoman Hungary in the latter third of the sixteenth century.

Although the compiler of the estate inventory refers to each item in the library, nevertheless the standard of his book descriptions varies greatly: some just indicate the general topic, others mention merely the title, while a few list both author and title. Thus, only some of the listed works can be identified exactly. Despite the uncertainties, Ali çelebi's field of interest is clear enough. The religious works tend to be fairly simple works popularising Islam; serious theological works and commentaries on the Koran are absent. Even so, the list does feature several sufi works, for example works by Ibn Arabî. There are six historical and ten scientific books. Literary works are abundant, with a particularly high number of works in Persian, including the great classics by Firdausî, Hâfiz, Nizâmî Ganjavî, Abdurrahmân Jâmî. The number of Turkish works seems to be smaller and the authors are less important. Works by Ottoman poets were probably concealed in the dozen collective volumes (*mecmû'a*). Two works should be noted, however: a book of poetry by Fuzûlî, which shows that the poet's reputation had reached Ottoman Hungary by 1587; and an epic by Yahyâ Beg called *Şah u gedâ*, which is an interesting item because Ali çelebi in all likelihood knew the author – who spent the last 30 years of his life in Ottoman Hungary.

Ali read Arab, Persian and Turkish, the three cultural languages of the Ottoman world. His library included works by many contemporary authors, a fact underlining Ottoman Hungary's participation in the cultural give-and-take of the Empire. His broad interests suggest an extremely cultivated and intellectual individual.